

УДК 374 (091)

© Романцова Я.В., Мкртічян О.А., 2015 р.

<http://orcid.org/0000-0003-1972-9224>

<http://orcid.org/0000-0003-0386-7948>

Я.В. Романцова, О.А. Мкртічян

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ І СВІТУ

В оглядовій статті визначено передумови організації діяльності соціального педагога в установах позашкільного типу. Було встановлено, що соціально-педагогічна діяльність є невід'ємною складовою частиною діяльності позашкільних установ, громадських організацій по вихованню підростаючого покоління. Зазначено, що засновниками соціального напрямку в педагогіці справедливо вважати філософів Демокріта, Платона, які вперше порушили проблему взаємовідносин у суспільстві. Питаннями становлення та розвитку соціально-педагогічної теорії та практики займалися зарубіжні та вітчизняні педагоги, а саме: А. Дістервег, А. Залкінд, М. Йорданський, Я. Коменський, А. Макаренко, Я. Мамонтов, П. Натоп, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, К. Ушинський, С. Шацький та інші. Ці учені розкрили й обґрунтували основні положення соціально-педагогічної діяльності, визначили сутність соціального виховання й навчання. Ідеї видатних учених з проблем позанавчальної діяльності учнів, з питань надання постійної допомоги дітям є педагогічно цінними, подальший розвиток яких у наші дні може бути плідним.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, соціальне виховання, педагог, передумови, суспільне виховання, підлітки.

В обзорной статье определены предпосылки организации деятельности социального педагога в учреждениях внешкольного типа. Было установлено, что социально-педагогическая деятельность является неотъемлемой составной частью деятельности внешкольных учреждений, общественных организаций по воспитанию подрастающего поколения. Указано, что основоположниками социального направления в педагогике справедливо считать философов Демокрита, Платона, которые впервые подняли проблему взаимоотношений в обществе. Вопросы становления и развития социально-педагогической теории и практики занимались зарубежные и отечественные педагоги, а именно: А. Дистервег, А. Залкин, Н. Иорданский, Я. Коменский, А. Макаренко, Я. Мамонтов, П. Натоп, И. Песталоцци, Ж. Руссо, К. Ушинский, С. Шацкий и другие. Эти ученые раскрыли и обосновали основные положения социально-педагогической деятельности, определили сущность социального воспитания и обучения. Идеи выдающихся ученых по проблемам внеучебной деятельности учащихся, по оказанию постоянной помощи детям являются педагогически ценными, дальнейшее развитие которых в наши дни может быть плодотворным.

Ключевые слова: социально-педагогическая деятельность, социальное воспитание, педагог, предпосылки, общественное воспитание, подростки.

The preconditions of the social teacher activity organization in nonschool institutions are determined in a review of the article. It was found that the social and educational activities are an integral part of school institutions and civil organizations in education of young generation. It is mentioned that philosophers Democritus, Plato, who were the first to raise the issue of relations in society are considered the founders of social direction in pedagogics. Foreign and domestic pedagogues A. Disterveg, A. Zalkind, M. Iordanskyi, Y. Komenskyi, A. Makarenko, I. Mamontov,

P. Natorp, J. Pestalozzi, J. Rousseau, K. Ushynskiy, S. Shatskiy and others were engaged in working out of the issues of formation and development of social and educational theory and practice. These scientists have uncovered and substantiated the main provisions of social and educational activities, determined the nature of social education and training. The ideas of outstanding scientists on the problems of students extracurricular activities, on the question of providing constant assistance to children are educationally valuable, the further development of which nowadays can be profitable.

Keywords: social and educational activities, social education, teacher, backgrounds, public education, adolescents.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес соціальних, політичних та економічних зрушень у сучасному суспільстві супроводжується кризовими явищами (падінням ролі сім'ї, відсутністю тісної співпраці сім'ї і школи, зростанням бездоглядності, пияцтва, наркоманії, правопорушень у молодіжному середовищі), що актуалізує соціально-педагогічну діяльність і необхідність підтримки людини з боку держави та суспільства.

На державному рівні значну роль в ефективній організації соціально-педагогічної діяльності серед сучасної молоді відіграють Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», Закон «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю». Тенденції розвитку соціально-педагогічної роботи в позашкільних установах знайшли відображення в положеннях «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті», де зазначається, що позашкільне виховання, яке реалізується через діяльність спеціальних закладів, покликане сприяти «розвитку здібностей, талантів та обдарувань дітей і молоді, задоволенню їхніх інтересів і запитів» [1]. Позашкільна діяльність є невід'ємною частиною соціально-педагогічної роботи, а позашкільні заклади – одним із складників соціально-педагогічної системи.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що проблеми змісту соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями дитячого населення висвітлювали М. Барахтян, О. Безпалько, О. Вакуленко, З. Зайцева, І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Малько, Л. Марченко, Ю. Нагорний, Н. Нарожня, В. Оржехівська, В. Орлов, В. Сидоров, С. Толстоухова, І. Трубавіна, Л. Штефан.

Розробкою теоретичних засад позашкільної та позакласної виховної роботи займалися Л. Балясна, В. Берека, І. Вінниченко, Л. Вовк, О. Киричук, Б. Кобзар, М. Коваль, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, К. Сокольников, Ю. Столяр, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Т. Сущенко, Г. Троцько, Н. Харінко.

Питання визначення мети, завдань, форм та методів позашкільного навчання й виховання на сучасному етапі порушують такі українські дослідники, як: А. Алексюк, О. Беляєв, Л. Ваховський, С. Гончаренко, Л. Нечепоренко, В. Паламарчук, Ю. Паліщук, О. Савченко, С. Савченко, М. Ярмаченко.

Розкриттю змісту провідних понять, науково-теоретичних основ позашкільного виховання та основних функцій позашкільних закладів присвячені дисертації В. Береки (2001), С. Букреєвої (1981), О. Глух (1975).

Проведений аналіз свідчить про те, що питання організації соціально-педагогічної діяльності в позашкільних закладах України в історичній ретроспективі не були предметом спеціального цілісного вивчення.

Метою статті визначено розкриття передумов організації діяльності соціального педагога в установах позашкільного типу.

Виклад основного матеріалу. Виділимо, насамперед, таких видатних мислителів-філософів, як Демокріт, Платон, котрі у своїх працях вперше порушили проблему взаємозв'язку людини і суспільства. Так, Платон зазначав, що правильну поведінку людства можемо мати лише як результат належної системи суспільного виховання. Особистість, за Платоном, виховується в суспільстві, де визнаються і враховуються її індивідуальні особливості, з'ясовується призначення й місце людини в суспільному житті. Традиції римської та грецької школи відбилися в поглядах мислителя й політика Цицерона (106–43 рр. до н.е.), який вважав, що саме робота з родиною допомагає фахівцю-вихователю визначити рівень розвитку дитини і зміцнити її моральний стан.

Певний внесок у розробку соціально-педагогічних питань зробив Сенека (4 р. до н.е. – 65 р. н.е), що пропонував вихователям надавати допомогу батькам у виборі принципів і засобів виховання дітей, визначати шляхи їхнього морального самовдосконалення в суспільстві.

Особливу роль у розробці питань соціально-педагогічної діяльності мав Й. Песталоцці (1746–1827). Як відомо, його робота із сиротами та безпритульними дітьми проводилася у виробничо-трудовах закладах, що є прототипами сучасних дитячих будинків та колоній. Справедливо вважаючи, що виховний заклад повинен нагадувати тип доброї сім'ї, з'єднаної взаємною любов'ю, Й. Песталоцці був одним із найперших і найталановитіших засновників соціального напрямку в педагогіці, який відзначав: «... народ мусить бути не тільки об'єктом освіти, але й суб'єктом її, народна школа – це культурний осередок для всього населення» [2, с. 6].

Й. Герbart (1776–1841), А. Дістервег (1790–1866) та деякі інші вчені справедливо вважали, що метою роботи соціального педагога було сформуванню у дитини такі добродієсні якості, які допомогли б їй успішно адаптуватися в суспільстві та співіснувати з оточуючими, а також підготувати до життя. Повага до всього людства і до свого народу, на їх думку, є головним завданням виховання дітей і молоді. Науковці зазначали, що організація соціально-педагогічної роботи повинна здійснюватись відповідно до природного розвитку дитини, врахування її вікових та психологічних особливостей. Як і Й. Песталоцці, Й. Герbart та А. Дістервег вважали, що людина має природні задатки, для яких характерне прагнення до розвитку.

Аналіз праць зарубіжних учених (П. Барта (1858–1922), П. Наторпа (1854–1924) та ін.) дозволяє стверджувати, що на початку ХХ століття соціально-педагогічна робота проводилася зі шкільною молоддю шляхом виплати стипендій, надання необхідних підручників та різноманітних пільг.

Великий внесок у розробку питань соціально-педагогічної теорії і практики зробили і вітчизняні вчені. Так, М. Новиков (1744–1818) у статті «Про виховання й наставляння дітей» віддає перевагу індивідуальному підходу до дитини, визначенню її схильностей і властивостей, які повинні бути враховані соціальним педагогом при роботі з підлітком.

Найбільш яскравим представником серед педагогів того часу був І. Бецькой (1704–1795), що пропонував організувати виховні училища для дітей від 5 до 18 років – прототип сьгоднішніх інтернатів, де проводилася активна соціально-педагогічна робота в галузі розвитку фізичного, розумового й морального стану дитини. Виховні будинки не тільки проводили певну соціально-педагогічну роботу, але й утримували своїх вихованців до працевлаштування, а найталановитіших серед них посиляли на навчання за кордон.

До скарбниці історії України як просвітитель-демократ, філософ-гуманіст, письменник і поет XVIII століття увійшов Г. Сковорода (1722–1794). Однією з особливостей його соціально-педагогічної концепції є створення для підростаючого покоління найсприятливіших умов для спілкування, пізнання світу та розуміння наук. Творчість Г. Сковороди постійно викликала і продовжує викликати інтерес серед науковців та вчителів-практиків. Аналіз творів ученого («Вхідні двері до християнської доброчинності», «Дружня розмова про душевний світ», «Симфонія про народ», окремих притч та збірок) дозволяє стверджувати, що велику увагу мислитель приділяв питанням навчання, соціального виховання та самовиховання дітей та молоді.

Намагаючись розв'язати соціально-педагогічні проблеми, автор ґрунтував свої погляди на засадах народної педагогіки, яка зосереджувала увагу на вихованні людини як громадянина та особистості.

Г. Сковорода висловлював думки про попередження відхилень у формуванні особистості, аргументував, що «справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати людям зла, бо людина за своєю природою добра. Причинами, що породжують моральні вади, є соціальні умови, неправильно поставлене виховання, темрява і неосвіченість». Праця, на думку дослідника, є засобом попередження відхилень у формуванні особистості. Невід'ємною складовою запобігання виникненню відхилень педагог вважав інтелектуальне виховання, бо високі моральні якості людини й добрі вчинки є результатом істинного знання. Аморальність деяких молодих людей свого часу вчений пояснював відсутністю істинних знань, тим, що в них не були вироблені розумні форми поведінки, критичне ставлення до своїх вчинків.

З огляду на це, Г. Сковорода в дусі народної мудрості радив виховувати у дітей помірність бажань, адже «надмірність породжує пересиченість, пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток...» [3].

Багато думок у Г. Сковороди щодо виховання волі, яка, на його погляд, допомагає людині реалізувати себе, особливо розумне начало, високі прагнення протиставляти «недостойним пристрастям», «негідним пориванням».

Аналіз матеріалів з теми свідчить про те, що вивченням проблем соціально-педагогічної теорії та практики у II пол. XIX – на поч. XX століть займалися такі видатні вчені, як Х. Алчевська, П. Блонський, М. Демков, М. Іорданський, П. Каптерев, М. Корф, М. Левицький, А. Макаренко, В. Острогорський, М. Пирогов, К. Ушинський, С. Шацький та деякі інші.

Слід зазначити, що К. Ушинський (1824–1870) вперше в історії педагогічної думки спробував визначити сутність виховання й навчання, використовуючи антропологічний підхід до вирішення педагогічних питань.

Про це свідчить його праця «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Зокрема, вчений справедливо стверджував, що антропологічною основою розумового й морального розвитку дитини потрібно вважати її власну діяльність і самостійність.

М. Пирогов (1810–1881) у роботі «Питання життя» офіційному курсу освіти протиставив ідею загальнолюдського виховання, що повинно було підготувати високоморальну людину до громадського життя із широким розумовим світоглядом.

Значний внесок у розробку проблеми, що вивчається, зробили Н. Крупська та А. Макаренко. Так, учені розкрили й обґрунтували основи соціально-педагогічної діяльності та розробили ряд її найважливіших аспектів.

Наприклад, велику увагу А. Макаренко приділяв вихованню в колективі. За переконанням ученого, демократичний стиль відносин групи і соціального педагога сприяв вирішенню багатьох проблем. Специфіка закритих виховних закладів (колонія імені М. Горького, комуна імені Ф. Держинського), де фахівці із соціальної роботи і вихованці утворювали своєрідний аналог великої дружньої сім'ї, де від внеску кожного безпосередньо залежав і матеріальний добробут, і мікроклімат у колективі, підтвердила високу ефективність оригінальних ідей видатного педагога. Усе це сприяло розвитку організаційних навичок дітей, накопиченню досвіду взаємовиручки, відчуттю захищеності у колективі й суспільстві.

На початку ХХ століття ідею дитячого клубу розглядав відомий учений-педагог С. Шацький (1878–1934) – видатний організатор клубної роботи. Зокрема, учений зазначав, що дитячий центр організується на підставі вимог самих підлітків. Саме клуби допомагають вихованцям згуртуватися, розвиватися, а також захищають від негативного впливу вулиці [4, с. 259].

Як відомо, видатний педагог почав свою суспільно-педагогічну роботу в літній трудовій дитячій колонії в Щолкові (1905), головною метою якої була організація дитячого самоврядування, трудового виховання й задоволення дитячих інтересів [4, с. 10]. Педагогічна робота в цьому закладі характеризувалася суспільними прагненнями, зусиллями педагогів розвивати громадськість, колективізм серед дітей, а також встановленням тісного зв'язку педагогічної діяльності з життям [4, с. 21].

Активними учасниками різноманітних товариств та організацій були відомі українські діячі такі, як Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Коцюбинський, Т. Лубенець, М. Лисенко, О. Музиченко, О. Патрицький, С. Русова та інші.

Велику увагу соціально-педагогічній діяльності в позашкільних закладах приділяла С. Русова (1856-1940) – видатний педагог-практик і просвітителка кінця ХІХ – початку ХХ століть. Вона, як Г. Сковорода, наполягала на необхідності створення таких соціальних умов і соціального оточення для школяра, які б забезпечили його моральний та інтелектуальний розвиток. Зокрема, С. Русова підкреслювала, що педагог повинен пристосовувати свою програму до природи дитини і до її потреб.

С. Русова у статті «Проект нової вільної школи для України» також зазначала, що школа повинна бути вільною від будь-яких станових, національних і релігійних обмежень прав учнів, учителів і батьків; школа повинна носити світський характер, оскільки на терені України досить широко розповсюджені різноманітні релігійні віросповідання (православні, католицькі, уніатські, мусульманські, єврейські), саме тому надання переваги одній релігії було б насильницьким актом стосовно інших, до речі, сьогодні в деяких школах викладається «Християнська етика», що також є неправомірним; вважала обов'язковим існування мережі дошкільних навчально-виховних закладів для педагогічного догляду за дітьми; наполягала на тому, щоб шкільними й позашкільними справами керували місцеві органи самоврядування та шкільні ради, обрані з учителів, місцевих мешканців, лікаря.

Взагалі, С. Русова відіграла велику роль в організації «Просвіт», завдання яких вбачала не лише в просвітництві, але й у створенні дитячих притулків, клубів-осередків для сільської молоді, організації бібліотек тощо [5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, історія становлення соціально-педагогічної діяльності у позашкільних закладах пов'язана з цікавими, педагогічно цінними ідеями та започаткуваннями, подальший розвиток яких у наші дні може бути плідним. Зокрема важливі ідеї про врахування індивідуальних і соціальних ідеалів указували філософи Платон, Демокрит, Сенека. Цінні практичні напрацювання представлено у спадщині Й. Песталоцці щодо соціально-педагогічної діяльності із сиротами, А. Дістервега щодо визнання ролі соціальних педагогів. Філософсько-педагогічні міркування Г. Сковороди, І. Бецького, громадські ініціативи Б. Грінченка, М. Драгоманова, Т. Лубенця, С. Русової та інших слугують прикладом гуманістичного підходу в діяльності соціального педагога в установах позашкільного типу.

Ця публікація не вичерпує усі аспекти заявленої проблеми. Подальшого вивчення потребують питання порівняльного аналізу прогностичних тенденцій діяльності соціального педагога в установах позашкільного типу в Україні і світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – №33. – від 23 квітня 2002 р. – С. 4.
2. Мамонтов Я. Й. Г. Песталоцці і сучасність / Я. Мамонтов // Радянська освіта. – 1927. – №1. – С. 4–12.
3. Сковорода Г.С. Байки Харківські, Збірка «Сад божественних пісень», поетичні твори, філософські трактати, листи із учнями, афоризми / Г.С. Сковорода / [Електронний ресурс]: Режим відкритого доступу: http://scovoroda.info/zhittya_i_tvorchist_Grygoriya_Skovorody.php
4. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения в 4-х томах, том I. / С.Т. Шацкий. – М., 1962. – 504 с.
5. Русова С. Нова школа соціального виховання // Вибрані педагогічні твори : У 2-х книгах / С. Русова. – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 16–105.